

L'«Aire de Família» de la pedagogia social

Jaume Trilla Bernet*

Introducció

Aquest article fa un lleuger exercici de reflexió al voltant del concepte de «pedagogia social»¹. Un exercici que neix d'una metàfora («aire de família») que utilitza Wittgenstein en les seves *Investigacions filosòfiques*: «Considera ara, per exemple, els processos que anomenem 'jocs'. Vull dir jocs en què s'usen escaquers, jocs de cartes, jocs de pilota, jocs de competició esportiva, etc. Què hi ha de comú en tots ells? No diguis: 'Ha d'haver-hi quelcom que els sigui comú, sinó no s'anomenarien 'jocs'; sinó mira si hi ha quelcom comú a tots ells. Perquè, si te'ls mires, tot i que no veuràs res que els sigui comú a tots, veuràs, en canvi, semblances, parentius, i en veuràs una bona colla. Com ja ha quedat dit: no pensis, sinó mira!- (...) I el resultat d'aquesta consideració fa així: veiem una xarxa complicada de semblances, que se superposen i s'encreuen mútuament. Semblances a gran i a petita escala.

* Catedràtic del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona. És autor, entre d'altres, de les obres següents: *La educación fuera de la escuela*; *Ensayos sobre la escuela*; *La educación informal*; *Pedagogia de l'oci*; *Llibres escolars fantàstics, metafòrics i succedanis*; *El profesor y los valores controvertidos i Otras educaciones*.

Adreça professional: Departament de Teoria i Història de l'Educació. Divisió Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona. Campus de la Vall d'Hebron. Passeig de la Vall d'Hebron, 171. 08035 Barcelona.

- (1) Encara que alguna insinuació de les idees contingudes en les pàgines que segueixen les trobem en una publicació anterior: *Otras educaciones*, Barcelona: Anthropos, 1993, p. 118 i seq., la primera elaboració consistent d'aquest article es troba en un petit apartat del *Proyecto Docente* elaborat per l'autor per concursar a la plaça de Catedràtic de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona (1995). Aquest material el reelaborarem per preparar una sessió que, sota el títol de «Pedagogia social i educació no-formal: un «aire de família», impartirem en el «Seminari de Pedagogia Social» del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona (2-6-1995). El col·loqui que s'hi va suscitar en aquesta sessió i, concretament, les intervencions dels professors/es Hebe Tizio, Violeta Núñez, Teresa Romañá, Begoña Gros, Antoni Petrus i Francesc Raventós ens aportaren noves idees, perspectives i matisos que hem incorporat a aquest treball.

«L'expressió que em permet de caracteritzar millor aquestes semblances és la de 'semblances de família', perquè és així com se superposen i s'encreuen les diverses semblances existents entre els membres d'una família: estatura, trets facials, color dels ulls, manera de caminar, temperament, etc.»².

El nostre propòsit és detectar quin podria ser l'»aire de família» de la pedagogia social. No intentarem, per tant, de fer-ne una definició -i encara menys, una definició essencialista-, sinó que intentarem descriure l'ús de l'expressió en el nostre context: de què es parla quan es parla de pedagogia social?; a què es dediquen les persones que diuen dedicar-se a la pedagogia social?; de què tracten els llibres que així s'etiqueten?; quines coses estudien els estudiants d'assignatures o carreres anomenades pedagogia social o educació social? És a dir, el problema que tractarem no és tant què és la pedagogia social, sinó què anomenem -què s'anomena-pedagogia social? Quins són els referents que no li fan fàstics a aquest significant? Quines semblances, parentius, proximitats i xarxes de relacions existeixen entre ells? Quin és l'»aire de família» de tots aquests referents?

Encara que hem dit que la nostra intenció no és la d'arribar a una definició essencialista que estableixi unívocament què té de comú tot allò que anomenem pedagogia social, partirem de tres caracteritzacions que sí són essencialistes. Després, les combinarem i relacionarem de formes diferents per veure si alguna d'aquestes combinacions ens ofereix un dibuix aproximat de l'»aire de família» que busquem. Però abans de tot hem d'introduir algunes nocions prèvies.

L'objecte de la pedagogia social en l'univers de l'educació

La pedagogia social és una disciplina pedagògica o, si es vol, una de les ciències de l'educació. Això vol dir que allò que anomenem pedagogia social pertany a l'ordre del coneixement, del discurs. La pedagogia social és, doncs, un conjunt de coneixements (ja siguin teòrics, tècnics, descriptius o normatius, però coneixements en qualsevol cas) que tracten sobre un objecte determinat. Aquest objecte (objecte *material*, en aquest cas) és allò que ano-

(2) L. WITTGENSTEIN, *Investigacions filosòfiques*. Barcelona: Laia (Textos Filosòfics) 1983, p. 97-98.

menem *educació social*. L'*educació social*, pertany, per tant, a l'ordre de les pràctiques, processos i fenòmens; és a dir, a l'ordre de la realitat educativa. (Tot això no és una altra cosa que la simple aplicació al nostre tema de la distinció coneguda entre els conceptes de «pedagogia» i «educació». És una pura trivialitat que, no obstant, era convenient estipular de bell nou per evitar, d'entrada, malentesos).

En l'expressió *educació social*, l'adjectiu ens indica que estem davant d'un tipus o d'una classe d'educació; que estem davant d'una parcel·la de l'«univers de l'educació». Localitzar i delimitar aquesta parcel·la que acull tots els fenòmens que etiquetem com a *educació social* ens acotaria l'objecte de la pedagogia social, amb la qual cosa tindríem resolt el problema del concepte. Així doncs, allò que ens proposem és identificar quina és aquesta parcel·la de l'univers educatiu que constituiria l'objecte propi de la pedagogia social. Sembla clar que aquest objecte (material) propi no pot ser l'univers sencer de l'educació, ja que si fos així, sobraria l'adjectiu «social» a les dues expressions que usem: qualsevol educació seria «educació social» i la pedagogia social subsumiria tota la pedagogia i totes les ciències de l'educació.

Tres accepcions essencialistes de pedagogia social

Per identificar i delimitar el sector de l'univers educatiu que constituiria l'objecte de la pedagogia social començarem per presentar successivament tres criteris de restricció dins d'aquest univers. Es tracta de tres criteris -implícits o explícits- en sengles conceptes distints de pedagogia social que actualment estan en ús. Existeixen d'altres conceptes, però els que presentarem a continuació són, creiem, els que resulten més clars i els que tenen un ús actualment més estès. Es tracta, a més, de conceptes essencialistes, ja que cada un d'ells intenta definir quin seria el nucli comú o la característica que ha de compartir tot allò que forma part de la parcel·la objecte de la pedagogia social.

Accepció A. La restricció de la dimensió de la personalitat: pedagogia social i desenvolupament de la sociabilitat

En aquest primer cas, l'adjectiu «social» es referiria a un objectiu de l'educació: el desenvolupament de la dimensió *social* de la personalitat. La pedagogia social seria, llavors, la disciplina que

té per objecte l'educació *social* de l'individu (el desenvolupament de la sociabilitat, etc.), prenent aquesta expressió una funció designativa semblant o paral·lela a la que tenen expressions com «educació intel·lectual», «educació moral», «educació estètica», «educació física», etc. És a dir, es partiria dels supòsits següents:

1. Que la personalitat humana té diverses facetes o dimensions (intel·lectual, social, física, afectiva ...).
2. Que cada una d'elles pot ser objecte d'atenció educativa específica (educació social).
3. Que sobre aquest objecte poden construir-se ciències o disciplines particulars (pedagogia social).

La pedagogia social, així entesa, tindria per objecte l'estudi d'aquelles accions que produeixen efectes educatius en la dimensió social de la personalitat. La restricció que suposa l'adjectiu radicaria, doncs, en el nivell dels objectius o, si es vol, en el dels efectes.

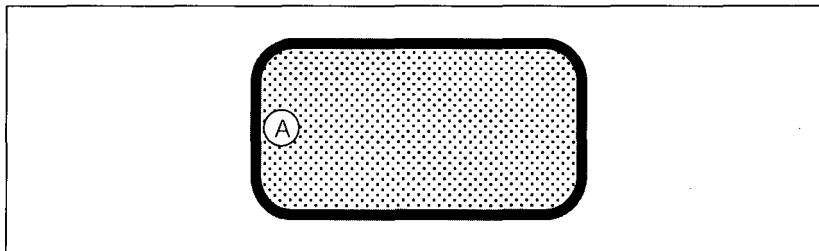
Segons Quintana, aquest és «el mode clàssic, entre nosaltres, d'entendre la pedagogia social, que així queda concebuda com una de tantes pedagogies especials (com són la pedagogia de la formació moral, la pedagogia de la formació intel·lectual o didàctica, la pedagogia de l'educació estètica, la pedagogia sexual, etc.) que van néixer dins de la pedagogia general. En aquest sentit, la pedagogia social és *la ciència de l'educació social*, que té per objecte aconseguir la 'maduresa social' de l'individu»³.

Aquest concepte de pedagogia social parteix d'un criteri psicològic de demarcació, ja que és de caràcter psicològic l'operació d'establir aquelles dimensions de la personalitat.⁴ La dificultat que planteja és la de marcar -en termes psicològics- les fronteres entre totes aquestes dimensions (intel·lectual, moral, afectiva, social ...). Però en el supòsit -certament no fàcil de sostenir- que aquella dificultat estigués ben resolta o pogués resoldre's amb la psicologia,

-
- (3) J.M. QUINTANA: *Pedagogía Social*. Dykinson, 1984, p. 19. Un exemple, d'entre els diversos que es podrien adduir per il·lustrar aquesta forma de concebre la pedagogia social o el seu objecte (l'educació social), és la definició que va proposar A. Mailló: «Entendemos por educación social el aspecto de la educación integral del ser humano que tiende a preparar al niño, al adolescente, al joven o al adulto para una convivencia con sus semejantes que elimine o reduzca al mínimo las fricciones y los conflictos, capacitándole para la comprensión de los demás, el diálogo constructivo y la paz social.» (A. MAILLO: *Educación social y cívica*. Madrid: Escuela Española, 1971, p. 12). Vegeu també la definició de J.A. IBAÑEZ MARTIN en «La pedagogía social en el sistema escolar. El lugar de la formación cívica», Comunicació presentada al VII Seminari Interuniversitari de Teoria de l'Educació. València, Octubre de 1988, doc. policopiat.
 - (4) Devem aquesta apreciació a Hebe Tizio, qui ens la va fer notar a la sessió del seminari citada abans.

aquest concepte de pedagogia social seria un concepte precís, unívoc i clar. En l'univers de l'educació podríem tenir ben acotada la parcel·la que constituïria l'objecte de tal disciplina pedagògica.

Gràfic 1. Accepció A

La parcel·la (A) inclouria tots els processos educatius que generen efectes de formació de la sociabilitat. La resta de l'univers inclouria les parcel·les corresponents als processos de formació intel·lectual, afectiva, estètica, etc. Noteu, però, que aquesta forma de demarcació no podria dir pas res del tipus d'agents, àmbits o institucions que inclou el sector corresponent a la pedagogia social: no hi ha institució educativa que, d'una forma o d'una altra, prioritàriament, subordinadament o col·lateralment, no es dirigeixi o generi cap efecte educatiu en els aspectes de conducta, d'actitud o de valoració de la dimensió social de l'individu.

Tot i que, tal i com hem dit, es tracta d'una noció de pedagogia social conceptualment clara i precisa, cal veure si aquest concepte es correspon efectivament amb l'ús real i actual de l'expressió que ens ocupa. En aquest sentit, cal començar admetent que veritablement l'ús té una tendència a polaritzar l'objecte de la pedagogia social cap a processos que es dirigeixen al desenvolupament de la sociabilitat dels individus: li interessa més aquesta dimensió que la intel·lectual, l'estètica, etc. Malgrat que també és cert que existeixen determinats àmbits educatius que generen efectes, importants fins i tot, en la dimensió social de l'individu que no acostumen a formar part de les realitats referides, generalment, per l'expressió que ens ocupa: certes accions escolars, per exemple. No cal dir que molts dels tractadistes de la pedagogia social inclouen en els seus sistemes la institució escolar com un àmbit més d'aquella disciplina, però és cert que, en la realitat, el treball d'elaboració de coneixement i d'actuació sobre l'escola es polaritza en altres àmbits disciplinaris de la pedagogia i en altres professionals de l'educació. Per tant, caldrà dir que, en la divisió real del treball pedagògic (teòric i pràctic), la pedagogia social sol ocupar-se d'aquelles accions dirigides al desenvolupament de la sociabilitat

i, ahora, admetre que aquest objecte tampoc sembla ser exclusivament seu.⁵

I, d'altra banda, igualment caldrà admetre que una reducció exclusiva a la sociabilitat tampoc no quadra amb les comeses reals d'allò que anomenem pedagogia social. Com podria sostenir-se que institucions que, en el llenguatge pedagògic que s'usa identifiquen normalment com d'«educació social» (o per les quals s'interessa privilegiadament la pedagogia social: institucions específiques per a nens o joves inadaptats, etc.), excloguin el treball educatiu sobre aspectes intel·lectuals i culturals, estètics, etc.?

En definitiva, sembla que l'ús de l'expressió pedagogia social, d'una banda, remet no només a intervencions educatives sobre la dimensió social de la personalitat, i, de l'altra banda, no totes les intervencions educatives d'aquest tipus acostumen a ser contemplades sota els auspicis d'aquella disciplina pedagògica. Podríem dir que el desenvolupament de la sociabilitat és un tret *prou* identificador de l'«aire de família» de la pedagogia social, però un tret que ni és exclusiu d'aquesta família ni que necessàriament comparteix tota la parentela.

Accepció B. La restricció dels subjectes educands: pedagogia social i individus en situació de conflicte social

La restricció que opera una segona accepció de pedagogia social es refereix als subjectes educands. Allò que és distintiu (essencialment distintiu) de l'objecte d'aquesta disciplina pedagògica seria que tracta de les accions educatives orientades específicament a una classe especial de destinataris. Els destinataris serien aquells individus que requereixen atenció educativa particu-

(5) Dos exemples concrets que justifiquen això que diem. Primer, no creiem que ningú pugui posar en dubte que, posem per cas, dos pedagogs com Cousinet i Makarenko van fer aportacions remarcables amb relació a la formació social dels individus. El primer d'ells no acostuma a ser una referència freqüent de la pedagogia social, en canvi, el segon resulta inevitable. El criteri de demarcació de la pedagogia social que estem contemplant en aquest moment no pot, per ell mateix, explicar aquesta presència/absència. Seran els criteris que veurem a continuació els que poden donar compte d'aquest fet. Cousinet no acostuma a ser un autor molt citat en el marc de la pedagogia social ja que les seves aportacions sobre el treball en equip -tot i que estan directíssimament connectades amb la sociabilitat- es circumscriuen bàsicament al marc escolar. Makarenko, en canvi, va desenvolupar la seva feina en institucions no pròpiament escolars i amb subjectes en situació de conflicte social. I, segon, un tema de moda en la pedagogia actual: l'anomenat «aprenentatge compartit». Tot i que aquesta denominació és molt expressiva de la seva dimensió educativosocial, qui vulgui documentar-se sobre aquest tema no tindrà l'ocurrència -com a mínim per ara- de recórrer a llibres de pedagogia social, sinó que la buscarà en obres de psicologia de l'educació, didàctica, etc.

lar a causa de les carències socials (o d'origen social) que pateixen, o perquè es troben en alguna situació de conflicte amb el seu entorn social (o de risc de caure en ell).

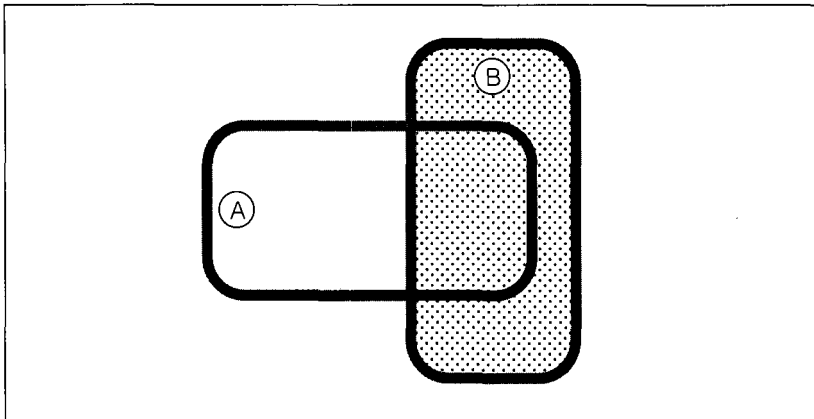
Com explica molt bé Quintana, aquesta és la concepció de pedagogia social que clàssicament i actualment ha dominat a Alemanya: «Després de la primera Guerra Mundial, hi havia a Alemanya un bon nombre de nens i joves desemparats i en perill de desencaminar-se i va ser llavors quan H. Nohl va entendre la pedagogia social com l'ajuda material i moral que la societat havia de prestar a aquells nens i joves. Altres autors coetanis seus, como E. Steiger, també ho varen entendre així. Els tractadistes actuals segueixen per aquesta línia. Vegem com s'expressa, per exemple, K. Mollenhauer: 'Segons aquesta accepció del terme, pedagogia social denota aquell camp de la realitat educativa que, en relació amb el desenvolupament industrial, necessàriament s'ha difós i diferenciat com un sistema d'ajudes socials que es fan necessàries a les àrees conflictives d'aquella societat. En conseqüència, pedagogia social és aproximadament allò que la Llei de Protecció Juvenil anomena auxili a la joventut'.»⁶

Aquesta concepció de pedagogia social que posa l'accent particularment en el tipus de destinatari és també aquella que va ser (i hi és) en la base de la Diplomatura d'Educació Social que contempla el catàleg actual de titulacions de la universitat espanyola. La definició del seu perfil fa així: «Se orientan (las enseñanzas de esta diplomatura) a la formación de un educador que actúa en ambientes no escolares *en atención preventiva y de recuperación con jóvenes marginados*, así como a la acción socio-educativa en ambientes naturales, inserción de jóvenes en la vida adulta, etc.»⁷ Com és sabut, aquesta nova diplomatura va néixer fonamentalment per oferir una formació de nivell més alt i amb reconeixement universitari a l'anomenada educació especialitzada. Denominació que encara té vigència però en clar retrocés davant de la d'educació social. Allò que tenia d'«especial» l'educació especialitzada -sigui vàlid el joc de paraules- era que aquesta havia de consistir en una acció educativa «especialitzada» en la mesura que era dirigida a subjectes «especials», a subjectes amb «necessitats educatives especials» per raons socials.

(6) J.M. QUINTANA: op. cit., p. 22.

(7) La definició és de l'Informe Técnico del Grupo de Trabajo nº 15 del Consejo de Universidades. Cfr. *Reforma de las enseñanzas universitarias. Título: Diplomado en educación social*. Madrid: Consejo de Universidades, 1989, p. 16, (les cursives són nostres).

Gràfic 2. Aceptació B

És cert, tal i com veurem immediatament, que l'actual diplomatura d'educació social contempla també d'altres àmbits a més del de l'educació especialitzada. Però tampoc no és menys cert que és aquest últim el que, en seu moment, va legitimar preferentment la pertinència de la nova titulació i el que, a més, polaritza la part del lleó del seu pla d'estudis.

Si la restricció que operava l'anterior acceptació era bàsicament psicològica, l'actual seria de tipus sociològic (o psicociològic). El criteri de demarcació de la parcel·la corresponent a la pedagogia social s'estableix en aquest cas mitjançant conceptes com *inadaptació*, *marginació*, *conflicte social* o *subjectes o grups en situació de risc*. La dificultat conceptual rau en acotar convenientment aquestes nocions i en identificar els subjectes i grups que formen part dels seu camp referencial, però salvat aquest problema -que sens dubte tampoc no té fàcil resolució, però que, en qualsevol cas, seria previ al propi concepte de pedagogia social- tindria com a objecte una parcel·la (la B) perfectament delimitada de l'univers de l'educació. També tindriem, doncs, un concepte clar, precís i unívoc de pedagogia social.

Ara la pregunta seria si aquesta forma de definir o acotar la pedagogia social es correspon amb l'ús actual i real de l'expressió. L'anàlisi d'aquest ús ens dona una resposta semblant a aquella que donàvem per a l'anterior acceptació: en part sí i en part no. Certament, la pedagogia social s'ocupa de subjectes i col·lectius amb alguna problemàtica social. En realitat, no hi ha altre remei que reconèixer que el tipus de necessitats a què atén preponderantment aquesta pedagogia especial té relació de forma molt directa amb tals destinataris. Les imatges que espontàniament se'ns formen quan parlem de

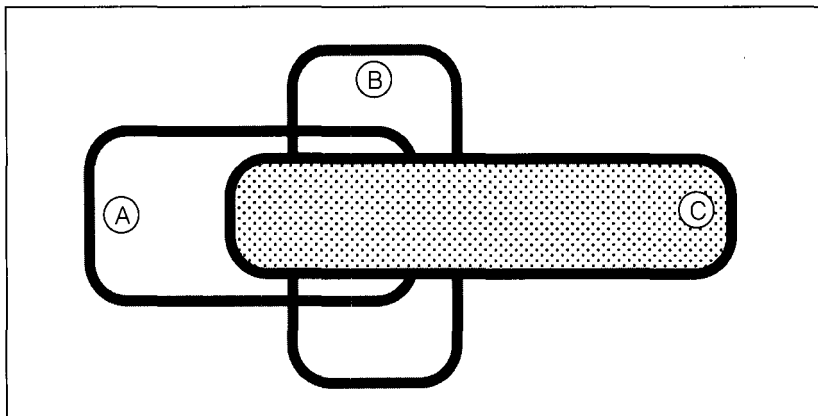
pedagogia social o d'educadors socials són les de la marginació, la inadaptació, toxicòmans, presos, infància maltractada, pobresa... És per això que alguna vegada hem dit que la pedagogia social ha estat -i continua essent- fonamentalment una pedagogia de la necessitat. Però cal reconèixer que, actualment, allò que s'empara sota el paraigua de la pedagogia social no es redueix *exclusivament* a l'atenció vers aquest tipus de destinataris. Per exemple, els plans d'estudi d'educació social inclouen institucions i intervencions educatives que tenen com a usuaris a subjectes socialment «normalitzats»: institucions d'educació en el temps lliure, posem per cas. Sembla ser que ja no es discuteix que l'animació sociocultural (que no té, ni molt menys, com a únics destinataris els col·lectius en situació de conflicte social) és un àmbit de la pedagogia social. En aquests moments i, com a mínim a Espanya, l'ús ha acreditat l'animació sociocultural i la pedagogia del temps lliure com a part de l'objecte de la pedagogia social, i no només per la funció preventiva que fan. Amb això, la delimitació d'aquest objecte, gràcies a una restricció del tipus de destinataris, resulta, com a mínim, insuficient.

ACCEPCIÓ C. La restricció de l'agent o àmbit educatiu. Pedagogia social i educació no formal

En una tercera accepció de pedagogia social, l'adjectiu «social» es referiria als agents, àmbits o contextos de l'actuació educativa. És a dir, la pedagogia social s'ocuparia de l'educació que es dona en contextos o a partir d'agents *socials*. Però, quins agents o contextos són «no socials»?

En un sentit genèric, tampoc l'aspecte social discriminaria massa -en realitat, no discriminaria pràcticament res-, ja que totes les institucions i contextos d'intervenció educativa són, en un sentit o en un altre, «socials». Malgrat que, quan l'adjectiu «social» remet a l'agent, institució o context, en l'ús de l'expressió «pedagogia social» es produeix, tàcitament o explícitament, una reducció del seu significat. Llavors, els contextos socials són, en realitat, fonamentalment contextos educatius no-escolars. És a dir, la pedagogia social (en tant que disciplina) s'ocuparia de l'educació social (en tant que intervenció), entenem per aquesta última aquella que es produeix en àmbits no-escolars o, més exactament, no-formals.

Gràfic 3. Aceptió C

Com passava amb les dues accepcions anteriors, aquesta també podria ser avalada remetent-nos a diversos autors o definicions. No resulta gens estrany que es restringeixi el camp d'acció de la pedagogia social a l'educació no-escolar o no-formal. Tal i com ja hem vist, així succeïa en la delimitació del perfil de l'educador social de la nova diplomatura («S'orienten -els ensenyaments d'aquesta diplomatura- a la formació d'un educador que actua en ambients no-escolars ...»). G. Baumer, per la seva banda, proposava la pedagogia social com «el conjunt de les preocupacions educatives pròpies de la societat i de l'Estat, en tant que aquella cau fora del camp de l'escola.»⁸ I, recentment, també P. Feroso, de forma molt explícita, ha vinculat la pedagogia social a l'educació no-formal: «Es (la pedagogia social) una ciència educativa no-formal, porque versa sobre el proceso y producto llamado 'educación', circunscribiéndose a la llamada 'no formal'»⁹.

Abans veïem que les dues accepcions operaven gràcies a criteris de demarcació psicològics (la primera) i sociològics o psicopsicològics (la segona). Però ara veïem que la tercera acceptió de pedagogia social, que delimita els seu objecte a partir d'una restricció sobre l'agent o l'àmbit educatiu, es fonamenta en un criteri directament més pedagògic, ja que la divisió entre educació formal/no-formal/informal és una taxonomia gestada des del propi marc disciplinar de la pedagogia. Sota el supòsit que allò que és no formal

(8) Citat per J.M. QUINTANA: *Op. cit.*, p. 22.

(9) *Pedagogia social. Fundamentación científica*. Barcelona: Herder, 1994, p. 22.

fos un objecte conceptualment ben delimitat, el concepte de pedagogia social -amb l'accepció que contemplem ara- tindria també una parcel·la (la C) ben senyalitzada en l'univers de l'educació. Ara, cal sotmetre aquesta tercera accepció (igualmente precisa, clara i essencialista) de pedagogia social a la prova de l'ús.

Si admetem que els àmbits d'actuació de la pedagogia social són *preferentment* no-formals, cal afegir-hi a continuació que l'ús d'ambdues expressions ens adverteix ràpidament que ni allò que anomenem pedagogia social no s'esgota amb allò que diem educació no-formal, ni viceversa. És a dir, que existeixen subsectors de l'educació no-formal que no acostumen a ser objecte de la pedagogia social; i que hi ha intervencions pròpies d'aquesta que no es fan en contextos ni sota procediments no-formals.

D'exemples concrets del primer tipus, en podríem adduir molts, però ens limitarem a algun de prou aparent. Considerar, posem per cas, que un curs per a l'actualització tecnicoprofessional d'executius d'una multinacional -que seria indiscutiblement etiquetable com a «no-formal»- es pot, alhora, enquadrar en la pedagogia social potser seria abusar de les denotacions i connotacions de la disciplina. Amb això, per descomptat, no volem dir que la pedagogia social no hagi d'ocupar-se en absolut de la formació relacionada amb el treball. També hi ha nombrosos exemples que podrien adduir-se de processos formatius de caràcter laboral pels qual la pedagogia social ineluctablement se sent interessada (programes d'inserció laboral per a joves amb problemes de socialització, per exemple). Possiblement, el motiu pel qual uns casos siguin fàcilment situables en la pedagogia social i altres no, el podrà aclarir un punt que desenvoluparem després: l'exemple dels executius, encara que perfectament no-formal, costa de considerar-lo com a pertanyent a la pedagogia social per la distància que hi ha entre el mateix i els objectes respectius de les altres dues accepcions explicades abans: els executius no acostumen a ser considerats entre els destinataris preferents de la disciplina que ens ocupa.¹⁰

(10) Amb relació a la inclusió o no en la pedagogia social de la formació a l'empresa, citarem dues obres recents. El professor Feroso, en l'obra que acabem de citar en la nota anterior, la inclou com un sector de professionalització. Val a dir, tot i això, que la primera línia del capítol corresponent la dedica a reconèixer allò que hi ha de discutible en la seva opció. (*op. cit.*, p. 385). En una altra obra recent -la dels professors COLOM, SARRAMONA i VÁZQUEZ: *Estrategias de formación en la empresa*. Madrid: Narcea, 1994-, encara que forma part d'una col·lecció denominada «Narcea Sociocultural», en cap lloc els autors tematitzen aquest sector educatiu en el marc de la pedagogia social. Sí ho fan, en canvi, i molt específicament, en relació a la triada conceptual educació formal/no-formal/informal. Les expressions «pedagogia social» o «educació social» no apareixen ni tan sols en l'índex temàtic.

I si no tota l'educació no-formal és pedagogia social, tampoc no tota pedagogia social és educació no-formal. La família, per exemple, constitueix un dels grans temes de la pedagogia social, i si és cert que moltes actuacions educatives *sobre* la família cal considerar-les no-formals (formació de pares, etc.), l'acció educativa *de* la família ha estat, generalment, referida com a informal. Per tant, la pedagogia social desborda l'educació no-formal pel costat de la informal i, òbviament, també pel de la formal.

En resum, la tendència de la pedagogia social cap a educació no-formal és ben notòria. En la mesura que, actualment, de vegades, s'ha considerat que l'execució socioeducativa és sempre no-formal, però els casos que acabem de citar desmentirien una correspondència exclusiva. De fet, si l'objecte propi de la pedagogia social pogués quedar definit en termes exclusius d'educació no-formal, aquesta última expressió podria pràcticament desaparèixer del llenguatge pedagògic: amb el concepte d'«educació social» tindríem prou. Si ambdós (educació no-formal i educació social) es mantenen amb bona salut en la terminologia pedagògica és perquè, encara que tenen una zona àmplia d'intersecció, a compleixen funcions designatives distintes.

Unes altres tres accepcions precises de pedagogia social

Tal i com ja hem vist, cap de les tres accepcions anteriors no ens ha permès de determinar *què hi ha d'essencial* en allò que anomenem pedagogia social:

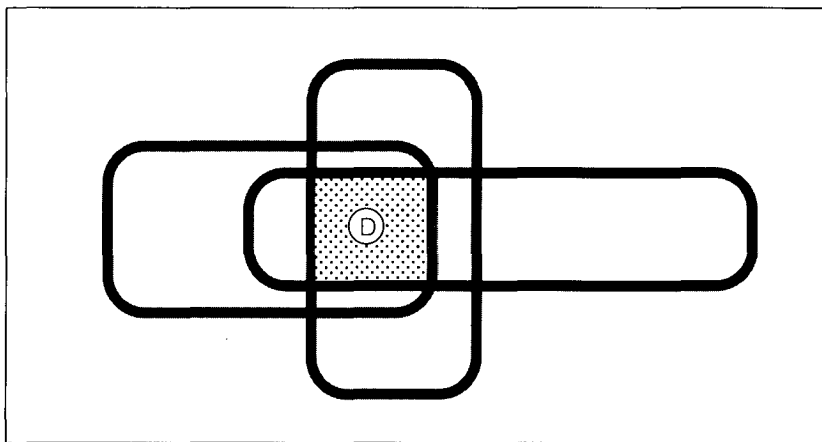
- No tot allò que anomenem d'aquesta manera es dirigeix específicament cap al desenvolupament de la sociabilitat. Ni tot allò que es dirigeix cap al desenvolupament de la sociabilitat és considerat pel llenguatge pedagògic com a exclusiu de la pedagogia social.
- No tota la pedagogia social actua sobre individus o col·lectius en situació de conflicte social. Ni tota actuació educativa sobre aquells individus o col·lectius constitueix l'objecte exclusiu de la pedagogia social.
- No totes les intervencions generades per la pedagogia social tenen lloc des d'agents o àmbits no-formals. Ni tota intervenció educativa no-formal acostuma a identificar-se com a part de l'objecte de la pedagogia social.

Si cap d'aquests tres atributs és compartit per tot allò que acostumem d'adscriure a la pedagogia social, vegem a continuació si combinant o relacionant aquests atributs podem aconseguir un concepte que pugui ser clar i precís i que, alhora, respongui a un millor ús real de l'expressió. Plantejarem unes altres tres possibilitats: una a la baixa, una altra a l'alta i una tercera d'extensió intermèdia.

Accepció D. La intersecció entre les tres parcel·les (A, B i C) com a objecte de la pedagogia social

Aquesta seria una accepció conceptualment tan precisa com les precedents, però de caràcter més restringit. La definició corresponent podria ser la següent: *pedagogia social és la disciplina que té per objecte el conjunt d'accions educatives no-formals orientades al desenvolupament de la sociabilitat de subjectes i col·lectius que viuen algun tipus de situació conflictiva en el seu entorn social.*

Gràfic 4. Accepció D

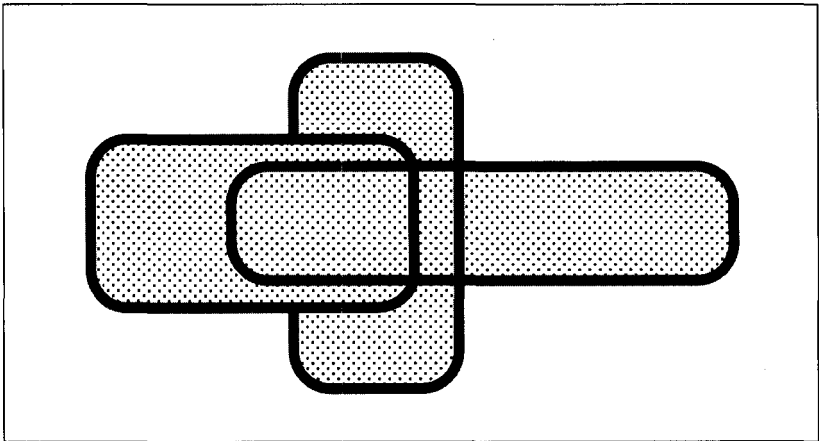

Tampoc no sembla que aquesta accepció s'avingui amb l'ús real de l'expressió que ens ocupa: el sector de l'univers educatiu que actualment designa és de major amplitud que el que l'accepció restringida estipula. Ja hem vis que avui en dia el significat de «pedagogia social» acull *preferentment* intervencions no-formals, *preferentment* fetes sobre subjectes en situació de conflicte social i amb l'objectiu *preferent* de desenvolupar-hi en ells aspectes de la seva sociabilitat: en els tres casos *preferentment*, però mai *exclusivament*.

Accepció E. La suma de les tres parcel·les (A, B i C) com a objecte de la pedagogia social

Tal i com expressa el gràfic següent, aquesta accepció de la pedagogia social acolliria de manera sencera i sumatòria els tres subconjunts de l'univers educatiu definits per les tres primeres accepcions. Es tractaria d'una noció de pedagogia social conceptualment precisa, però no de caràcter essencialista: cap atribut específic és predicable dels referents que aquest concepte pugui emparar.¹¹ Pel seu caràcter expansionista, potser seria ben acollida per alguns sectors del gremi acadèmic de la pedagogia social, malgrat que és cert que excediria considerablement de l'ús real que, en aquest moment i en el nostre context, té aquesta expressió. Els exemples que corroboren aquest excés ja els hem adduït en comentar les tres accepcions anteriors.

Gràfic 5. Accepció E

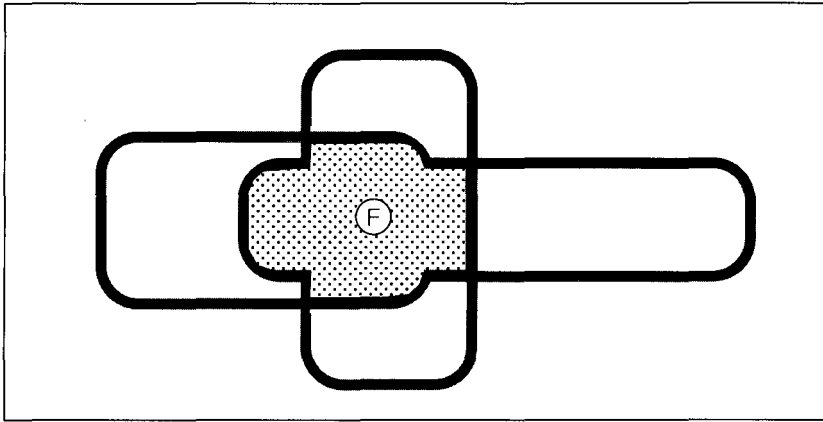
Accepció F. La intersecció de, com a mínim, dues qualsevol de les tres parcel·les (A, B i C) com a objecte de la pedagogia social

Tal i com s'expressa al gràfic següent, aquesta sisena noció de pedagogia social tindria una amplitud intermèdia respecte de les dues precedents. Es tracta també d'una noció conceptualment precisa

(11) Excepte, naturalment, l'«atribut» de posseir algun dels atributs anteriors.

i ben delimitada, però no de caràcter essencialista. Seria un concepte dels que J. Bruner denomina *disjuntius*.¹² En aquest cas, formarien part de l'objecte de la pedagogia social tots aquells fenòmens de l'univers de l'educació que com a mínim, comparteixen dos dels tres atributs definits en les tres primeres accepcions que hem presentat. Dit amb d'altres termes, l'objecte de la nostra disciplina seria aquell que comprèn la intersecció entre qualsevol de les dues de les tres parcel·les (A, B i C) del gràfic.

Gràfic 6. Accepció F

És a dir, la pedagogia social s'ocuparia d'aquelles intervencions educatives:

- (A i B) dirigides específicament cap al desenvolupament de la sociabilitat dels subjectes o col·lectius en situació de conflicte social
- (C i A) dirigides específicament al desenvolupament de la sociabilitat en contextos educatius no formals
- (C i B) no formals sobre subjectes o col·lectius en situació de conflicte social

Encara que aquest concepte de pedagogia social no facilita la redacció convencional d'una definició, probablement sigui aquella que s'ajusti més a l'ús real d'aquella expressió. És difícil trobar algun

(12) Aquesta referència la devem a la professora Teresa Romañá, en la sessió del seminari indicada en la nota núm. 1.

exemple que no pugui incloure's en una de les tres possibilitats referides.

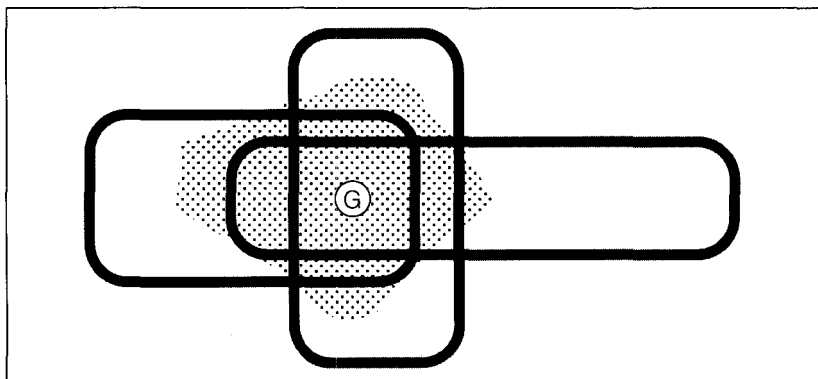
Dues accepcions imprecises de pedagogia social

El model de conceptualització sobre el qual estem treballant encara ens suggereix altres dues noves possibilitats, que en aquest cas, es tractaria ja de sengles accepcions *imprecises*. És a dir, de conceptes amb objecte molt més difós, sense límits o fronteres ben delimitades. L'objecte de la pedagogia social seria quelcom semblant a un conjunt *borrós* dins de l'univers de l'educació. No tindríem criteris conceptuals prou precisos per determinar si un element formaria part o no d'aquell conjunt.

Accepció G. Presència d'un qualsevol dels tres atributs (A, B i C) i proximitat relativa als altres dos

Aquesta possibilitat definiria una extensió intermèdia entre les dues accepcions anteriors: més àmplia que l'F i menys que l'E. En realitat, seria l'E amb una restricció. Aquesta restricció fa referència a la distància del fenomen que considerem respecte dels altres dos atributs i que necessàriament ha de tenir un dels tres atributs (A, B o C). És a dir, que formaria part de l'objecte de la pedagogia social, tot allò que pertany a A, o a B, o a C sempre que no es trobi «massa» allunyat de les altres dues parcel·les a les quals no pertany.

Gràfic 7. Accepció G

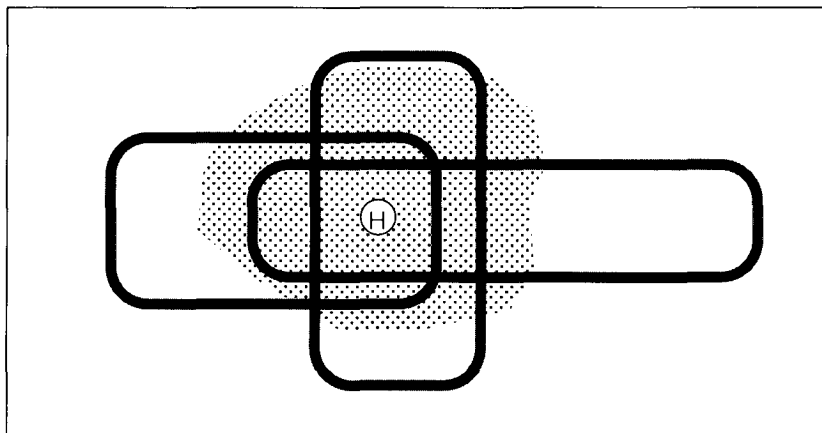

La restricció aproximativa que estipula aquesta accepció ens permet justificar l'exclusió tàcita que estableix l'ús de l'expressió pedagogia social de determinats fenòmens educatius que, tot i això, tenen un dels tres atributs que estem veient. Si prenem com a exemple un dels casos presentats abans, el del seminari d'actualització d'alts executius d'una multinacional, encara que sigui clarament no-formal, no formaria part de l'objecte de la pedagogia social, ja que els destinataris estan massa lluny del tipus de subjectes o col·lectius que defineixen l'atribut B.

Accepció H. Proximitat relativa a la intersecció entre les tres parcel·les que defineixen els atributs corresponents, encara que no formin part de cap d'elles

Aquesta possibilitat seria la més imprecisa. En totes les anteriors per tal que alguna cosa formés part de l'objecte de la pedagogia social era menester que, com a mínim, tingués un dels tres atributs que estem observant. En aquesta accepció, però, s'obriria la possibilitat que hi hagués fenòmens de l'univers educatiu que, tot i no ser no-formals, ni estar orientats específicament al desenvolupament de la sociabilitat, ni tenir per destinataris a subjectes o col·lectius en conflicte social, formessin també part de l'objecte propi de la pedagogia social.

Gràfic 8. Accepció H

No se'ns ocorre cap exemple d'aquest tipus que inclogui l'ús real de l'expressió pedagogia social. En el cas que sí n'hi hagués, significaria que el model dels tres atributs del qual hem partit no

és suficient. Hauríem d'elucidar quina altra o altres característiques serien necessàries per donar compte de l'«aire de família» de la pedagogia social.

Per acabar, i fent una ràpida recapitulació per totes les accepcions contemplades, sembla que la que millor pot descriure l'«aire de família» de la pedagogia social és la que etiquetàvem com a (F). És a dir, segons l'ús consuetudinari vigent de l'expressió "pedagogia social", l'abast referencial de la mateixa estaria format per *tots aquells processos educatius que comparteixen, com a mínim, dos dels tres següents atributs: 1. S'adrecen específicament al desenvolupament de la sociabilitat dels subjectes; 2. Tenen com a destinataris específics a individus o col·lectius en situació de conflicte social; 3. Es realitzen en contexts o per mitjans educatius no formals.*

Paraules clau

Pedagogia social

Educació social

Educació no-formal

Sociabilitat

Marginació social

Abstracts

El artículo trata sobre el concepto de Pedagogía Social. Pero más que pretender investigar la «esencia» del concepto se intenta indagar en el uso del mismo a partir de la metáfora del «aire de familia» de Wittgenstein. Para ello, no obstante, se parte de tres acepciones esencialistas que restringen el objeto de la Pedagogía Social, respectivamente: a la dimensión social de la personalidad; a los sujetos o colectivos que se encuentran en situación de conflicto social; y a los ámbitos educativos no formales. También se presentan, analizan y contrastan con el uso real de la expresión cinco acepciones más de Pedagogía Social que surgen de la combinación entre las tres restricciones señaladas.

L'article traite du concept de pédagogie sociale. Mais plutôt que de prétendre rechercher l'« essence » du concept, l'auteur essaie de réfléchir sur l'utilisation de ce dernier à partir de la métaphore de l'« air de famille » de Wittgenstein. Pour ce faire, il part néanmoins de trois acceptions essentialistes qui restreignent l'objet de la pédagogie sociale à, respectivement : la dimension sociale de la personnalité ; les sujets ou groupes en situation de conflit social ; et les domaines éducatifs non formels. Sont également présentées, analysées et opposées à l'usage réel de l'expression cinq acceptions supplémentaires de pédagogie sociale qui surgissent de la combinaison entre les trois restrictions signalées.

The article deals with the concept of Social Education. But rather than trying to investigate the «essence» of the concept, it attempts to go more deeply into its use starting from Wittgenstein's «family air» metaphor. Nevertheless, to do that it begins with three essentialist interpretations which restrict the object of Social Education, respectively: to the social dimension of personality; to the subjects or groups which find themselves in social conflict; and to the informal educational spheres. It also introduces, analyses and contrasts with the real use of the expression five more interpretations of Social Education which arise from the combination of the three restrictions mentioned.